

ÇİN ARABULUCULUĞUNDA SUUDİ ARABİSTAN-İRAN ANLAŞMASI: İÇERİĞİ BÖLGESEL VE KÜRESEL JEOPOLİTİĞE ETKİLERİ VE ÇIKMAZLARI

Dr. Riad Domazeti

Referans için: Domazeti, Riad. "Çin Arabuluculuğunda Suudi Arabistan-İran Anlaşması: İçeriği Bölgesel ve Küresel Jeopolitiğe Etkileri ve Çıkmazları". İNSAMER Analiz. 24.03.2023. Analiz

İran ve Suudi Arabistan yedi yıl aradan sonra Çin'in arabuluculuğunda diplomatik ilişkilerini yeniden tesis etme kararı aldı. İlişkiler 2016'da Suudi Arabistanlı Şii din adamı Nimr el-Nimr idam edildikten sonra kesilmişti. Pekin'de iki yıldır süren müzakereler daha önce Irak ve Umman'ın çabalarıyla istihbarat teşkilatları düzeyinde başlamış ancak gerek bölgesel gerekse küresel gelişmeler nedeniyle başarılı olamamıştı.

Geçtiğimiz günlerde İran Ulusal Güvenlik Yüksek Konseyi Genel Sekreteri Ali Şemhani, Suudi Arabistan Ulusal Güvenlik Danışmanı Musaid bin Muhammed Aiban ve Çin

Komünist Partisi Dış İlişkiler Komite Üyesi Wang Yi tarafından imzalanan Çin-Suudi Arabistan-İran ortak bildirisinin maddeleri şu şekilde:

- Suudi Arabistan ve İran İslam Cumhuriyeti'nin büyükelçilikleri iki aydan kısa bir süre içinde yeniden açılacak.
- Devletlerin egemenliğine saygı duyulacak ve iç işlerine karışılmayacak.
- Suudi Arabistan ile İran arasında 2001 yılında imzalanan güvenlik iş birliği anlaşması yeniden yürürlüğe alınacak.
- 1998 yılında taraflar arasında imzalanan ekonomi, ticaret, yatırım, tekno-

loji, bilim, kültür, spor ve gençlik alanlardaki iş birliği anlaşması yeniden etkinleştirilecek.

- Üç ülke de bölgesel ve uluslararası barış ve güvenliği sağlamaya yönelik her türlü çabayı gösterecek.

Resmî olarak açıklanan anlaşma metni dışında tarafların -teyit edilmeyen- somut bazı maddeler üzerinde de anlaşmış oldukları ifade edilmektedir. Buna göre her iki ülke bundan böyle birbirlerine karşı istikrarsızlaştırıcı faaliyetlerde bulunmayacaklarını taahhüt etmiştir. Bu bağlamda Suudi Arabistan'ın desteklediği Farsça uydu kanalı *Iran International*'in İran'a yönelik eleştirel yayınlarını yumuşatacağı, Suudi Arabistan'ın İran tarafından terörist olarak tanımlanan Halkın Mücahitleri Örgütü (MEK), Irak merkezli Kürt grupları veya Pakistan dışında faaliyet gösteren militanlara fon sağlamayacağı, İran destekli örgütlerin Irak topraklarından Suudi Arabistan'a yönelik saldırılarda bulunmayacağı (Eylül 2019'da Suudi Arabistan'ın *Aramco* tesislerinin hedef alınması gibi), İran destekli Husi isyancıların Yemen'den Suudi Arabistan'a yönelik sınır ötesi saldırılara teş-

vik edilmeyeceği ve Suudi Arabistan ve İran'ın Yemen'de kalıcı barışı ve siyasi bir çözümü güvence altına almak için mümkün olan her

türlü çabayı gösterecekleri belirtilmektedir.

İran ve Suudi Arabistan arasındaki ilişki jeopolitik, ideolojik ve ekonomik pek çok konuda tarihsel bir rekabet ve düşmanlığa dayandığı için mevcut küresel güvenlik koşullarında söz konusu anlaşma tarihî olarak nitelendirilmektedir. Başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere Avrupa Birliği (AB), Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) gibi pek çok uluslararası kuruluş ve ülke, bölgedeki tansiyonu düşürecekleri beklentisiyle anlaşmayı desteklediğini açıklamıştır.

Anlaşmada mutabakat sağlanan maddeler bölgede devam eden krizlere yönelik bir çözüm aramaktadır. Anlaşma, arabuluculukta bulunan Çin'in diplomatik rolü ve konumu nedeniyle de ayrıca önemlidir. Zira Çin, alışıldık tutumu dışı-

na çıkarak gerek bölgesel gerekse bölge dışı aktörlerin jeostratejik ve ideolojik rekabeti nedeniyle düşmanca ilişkilere sahip iki ülke arasındaki 40 yıllık müzmin bir çatışmaya çözüm arayışına girişmiştir.

Suudi Arabistan ve İran arasında kapsamlı bir barış için ya küresel düzende daha köklü bir değişimin yaşanması ya da Tahran veya Riyad'daki rejimlerinden birinin değişmesi yahut büyük bir kırılma yaşaması gerekmektedir.

Bölge Jeopolitiğine Olası Etkileri

Suudi Arabistan-İran mutabakatını iki ülke arasındaki anlaşmazlıkların bölgesel etkileriyle birlikte değerlendirmek gerekir. Önümüzdeki günlerde ortaya çıkabilecek olası sonuçlar üzerine durmak, anlaşmanın bir diğer önemli boyutunu teşkil etmektedir. Zira bölgede devam eden pek çok vekil savaşı ve çatışmada İran ve Suudi Arabistan'ın doğrudan dahli bulunmaktadır. Diyalogun başarısı iki ülke arasındaki ilişkilerin normalleşmesi kadar bölgede hâlihazırda devam eden çatışmaların son bulması için de önemlidir. Riyad ve Tahran'ın vekâlet savaşları yürüttükleri coğrafyalar için bu anlaşma olumlu bir adım olarak algılanmıştır. Peki bu anlaşma gerçekten Ortadoğu jeopolitiğinde yeni bir diplomasi ve çatışmasızlık döneminin habercisi midir?

İran, fiilî olarak başta Lübnan olmak üzere Yemen, Irak ve Suriye'nin siyasetini belirlemeye devam etmektedir. Buna karşın Yemen'deki sürece askerî müdahaleyle cevap veren Suudi Arabistan, Lübnan ve Irak'ta da vekil güçler ve siyasi girişimlerle İran'ın yayılmacılığını durdurmaya çalışmaktadır. 2003'te ABD'nin Irak işgali ile başlayan ve özellikle Arap Baharı süreci ile kızıştırılan ikili rekabet, Riyad ve Tahran'ı bölge jeopolitiğinde karşı karşıya getirmiştir. 2003'te ABD liderliğindeki Irak işgali Saddam Hüseyin'i devirmiş ve ülkenin Şii çoğunluğunu iktidara taşımıştır. İran o zamandan itibaren Irak üzerinde büyük bir nüfuz sahibi olmuş ve Irak'taki süreç acımasız ve kanlı bir Şii-Sünni savaşına evrilmiştir. Arap Baharı olayları esnasında Irak iki ülkenin rekabetinin daha da kızıştığı bir arena olmaya devam etmiştir.

Bahreyn, Riyad ve Tahran yönetimlerinin Arap Baharı'nın başlangıcında fiilî olarak birbirlerinin gücünü sınıadıkları ilk sahne olmuştur. Suudi Arabistan Bahreyn'e askerî birlikler göndermiş ve olayları kışkırttığı gerekçesiyle İran'ı suçlamıştır.

Lübnan da öteden beri Suudi ve İranlı vekil örgütlerin en çok karşı karşıya kaldığı coğrafyalardan biri olmuştur. Suudiler Refik Hariri suikastını İran destekli örgütlerin gerçekleştirdiğine inanmaktadır. İran, Hizbullah'ı desteklerken Suudi Arabistan da selefi cemaatler ve genel olarak Sünnileri mali ve siyasi olarak desteklemiştir. Hizbullah dâhil Lübnan'daki siyasi güçler İran-Suudi Arabistan anlaşmasını olumlu karşıladıklarını ve Lübnan'a olumlu etkileri olması konusunda umutlu olduklarını ifade etmişlerdir. İki ülke ilişkilerinin olumlu seyretmesi hâlinde anlaşma şüphesiz Lübnan'daki mevcut siyasi krizin çözümüne ve ekonomik krizin sona ermesine olumlu katkı sağlayacaktır.

Suriye'de başlayan olaylarda Tahran Esed rejimini desteklerken Suudi Arabistan da 2015 yılına kadar çeşitli cihadi gruplara destek vererek İran'ın etkisini kırmaya çalışmış ancak başarılı olamamıştır. Nitekim daha sonra Suudiler Suriye'den neredeyse tamamen çekilmiş ve Körfez ülkelerinin Esed rejimi ile başlattıkları diyaloga da karşı çıkmamıştır.

Tahran-Riyad rekabetinin yol açtığı yıkımın en kanlı boyutu Yemen'de yaşanmıştır. İran destekli Husilerin başkent Sana'a dâhil ülkenin geniş bölgelerini ele geçirmesi, Mart 2015'te Suudi liderliğindeki askerî müdahaleye sebep olmuştur. İran-Suudi Arabistan re-

kabeti Yemen’de büyük bir insani felakete yol açmıştır.

Suudi-İran normalleşmesi başta Yemen olmak üzere bölgedeki gerilimin azaltılması için bir fırsat olabilir. Bu durum özellikle Yemen’de büyük yıkıma sebep olan savaşın durdurulması noktasında önemli bir diplomatik alan açabilir. Zira Yemen Savaşı’nın Suudi Arabistan için maliyeti çok yüksektir ve askerî çözüm yöntemlerinin başarısız olduğu da açıkça görülmektedir. 2019’da Husilerin Suudi *Aramco*’ya yönelik saldırıları ülkenin can damarı olan petrol üretimini etkileyerek küresel çapta fiyatların yükselmesine neden olmuştur. Kendisi için çok maliyetli olan bu savaştan çıkmak isteyen Suudi Arabistan, ateşkesi yeniden tesis etmek amacıyla doğrudan Husilerle de müzakere etmektedir. İran için de Yemen dosyası uluslararası izolasyonu kırmak için bir çıkış yolu olarak görülmektedir. Anlaşmadan sonra İran Dışişleri Bakanlığı Suudi Arabistan ile ilişkilerdeki olumlu havanın Yemen krizinin çözümü için fırsat olacağını açıklamıştır. Ancak bunun için her iki ülkenin de sahadaki vekil güçlere silah sevkiyatını ve lojistik desteği keserek merkezî hükümete destek vermesi ve yıllardır öne sürdükleri tezlerden vaz geçip stratejilerini revize etmesi gerekmektedir.

Yemen’de ciddi bir Çin varlığı söz konusudur; dolayısıyla Çin’in ekonomik desteği, geçici de olsa bu zorlu ve meşakkatli müzakere masasının yeniden tesis edilmesi için kolaylaştırıcı olabilir.

İyimser bir senaryoya göre Yemen’de sağlanacak olası bir barış, Lübnan ve Irak’a

da yansiyabilir. Hatta Riyad ve Tahran’ın yakınlaşması Ortadoğu’daki Şii-Sünni çatışmasının hafiflemesini de sağlayabilir.

Ancak günümüz koşullarında Yemen’in yanı sıra Irak, Lübnan ve Bahreyn’deki rekabet ve ilgili ülkelerin doktrinsel tutumları, çok da iyimser olunamayacağını göstermektedir. Zira bu coğrafyalardaki kronikleşmiş birçok sorun ve mevcut rejimlerin iradeleri düşünüldüğünde tarafların bu değişime ve taviz vermeye ne kadar hazır olduklarına ilişkin şüpheler devam etmektedir. Mesela İran’ın Irak ve Lübnan’daki çıkarlarından vaz geçeceğini düşünmek, 40 yıllık stratejisini revize edeceği anlamına gelir ki, bu da oldukça iyimser bir düşüncedir. Hakeza Suudi Arabistan’ın da tarihî doktrinleri ve stratejilerinden vaz geçeceğini düşünmek en hafif iadeyle safdillik olur. Dahası çözüm için en fazla iradenin ortaya konulduğu Yemen’de bile Çin-ABD rekabeti ve Rusya’nın da dâhil olduğu karmaşık denklemi görmezden gelmek mümkün değildir. Özetle bölgedeki güvenlik ve istikrar, görünüşte Suudi Arabistan-İran ilişkisine bağlı gözükse de esasında ABD ve Çin arasındaki rekabet bölgedeki genel seyri etkileyecektir. Bunun için Suudi Arabistan ve İran arasında kapsamlı bir barış için ya küresel düzende daha köklü bir değişimin yaşanması ya da Tahran veya Riyad’daki rejimlerinden birinin değişmesi yahut büyük bir kırılma yaşaması gerekmektedir.

Riyad-Tahran anlaşması iki ülke arasındaki jeopolitik gerilimi çözemeyecek olsa da diyalog kapısının açık olması bu farklılıkları konuşmak için bir fırsat sağlayacaktır.

Anlaşmanın bölgesel etkileri değerlendirilirken İsrail'deki yansımalarına da bakmak gerekir. İsrail'in İran nükleer programına karşı askerî harekât tehdidinin konuşulduğu bir dönemde imzalanan anlaşma, Tahran açısından, muhtemelen Suudi Arabistan ile İsrail arasında gelişen ilişkileri yavaşlatmak için de bir hamle olmuştur. Bu sebeple İsrail'in eski başbakanlarından Yair Lapid, Suudi Arabistan-İran normalleşmesini "İsrail hükümetinin tam ve tehlikeli bir dış politika başarısızlığı" olarak yorumlamıştır. Buna karşın İsrail Başbakanı Benyamin Netanyahu, Tahran-Riyad yakınlaşmasından eski başbakanlar Yair Lapid ve Naftali Bennett liderliğindeki önceki hükümetleri ve ABD Başkanı Joe Biden'ı sorumlu tutmuştur.

Çin'in Ortadoğu siyaseti yeni bir küresel jeopolitik çağın habercisi mi?

Çin'in Suudi Arabistan ve İran arasındaki görüşmelere arabuluculuk yapması, basit bir arabuluculuk faaliyetinden çok daha kapsamlı gelişmelerin devamı şeklinde bir anlam taşımaktadır. Zira Çin bugüne kadar yalnızca ekonomik ilişkilerle gündeme gelmiş ve ittifak ettiği ülkelerin iç siyasi tartışmalarına, ideolojik eğilimlerine, jeopolitik tercihlerine ve güvenlik iş birliklerine pek de karışmamıştır. Bugün Çin Denizi'nden Basra Körfezi'ne kadar jeoekonomik etkisini arttıran Çin, "Bir Kuşak Bir Yol" projesi ile ABD'nin mutlak ekonomik hegemonyasına meydan okumaktadır ve öyle anlaşılıyor ki şimdi de İran ile Suudi Arabistan arasındaki sorunun çözümüne katkı sağlamak suretiyle jeopolitliğini de genişletmek istemektedir. Bunun için Suudi Arabistan-İran anlaşması iki ülkenin

boyutlarını aşan, Çin'in genişleyen etkisinin gidişatını yansıtan bir gelişme olmuştur. Peki, Çin'in diplomatik arabuluculuğu ve İran-Suudi Arabistan anlaşması yeni bir küresel jeopolitik çağın habercisi midir?

Suudi Arabistan'ın en yakın müttefikleri ve İran'ın baş düşmanı konumundaki ABD, yaptığı açıklamalarla prensipte anlaşmayı desteklediğini ancak İran'ın güvenlik garantilerini yerine getirmesi konusunda şüpheleri olduğunu ve İran rejimine güvenilemeyeceğini belirtmiştir. Bununla birlikte Washington'daki düşünce kuruluşları Çin'in arabuluculuğunda gelişen İran-Suudi Arabistan yakınlaşmasını ABD'nin çıkarları için bir kayıp olarak nitelendirmektedir. Cumhuriyetçilere yakın bazı düşünce kuruluşları bunu Biden hükümetinin başarısızlığı olarak okumaktadır. Rusya'nın Ukrayna işgaliyle baş etmeye çalışan ABD, Çin'in dünyadaki nüfuzunu azaltma siyaseti izlese de söz konusu anlaşma Çin'e oldukça önemli bir jeopolitik prestij sağlamıştır. Çin için anlaşma dolaylı da olsa Yemen, Lübnan, Irak ve Suriye'deki etkisinin artması anlamına gelmektedir.

Çin Basra Körfezi'nde huzur ve barış ortamının korunmasını kendi çıkarları açısından hayati görmektedir. Zira dünyanın ikinci en büyük ekonomisi olan Çin, kullandığı enerjinin yaklaşık %50'sini Ortadoğu ülkelerinden tedarik etmektedir. Ekonomik büyümesini sürdürebilmek için güvenilir enerji kaynaklarına ihtiyaç duyan Çin için enerji tedarik güvenliği yanı sıra ürettiği malların nakliyesi de büyük önem arz etmektedir. Bu sebeple Basra Körfezi'nin istikrarının ve güvenliğinin korunması, hem yıllardır yatırım

yaptığı limanların hem de küresel ticaret lojistiği güvenliğinin sağlanması anlamına gelmektedir.

Çin, Suudi Arabistan'ın tamamen ABD güdümünde bir siyaset izlemesini kendi çıkarlarına uygun bulmadığı için özellikle Obama döneminde gerginleşen ABD-Suudi Arabistan ilişkilerini fırsat bilerek Riyad'la ekonomik ve siyasi ilişkilerini geliştirmenin yollarını aramıştır. Suudi Arabistan da Çin'le yeni bir sayfa açarak çok boyutlu dış politika anlayışıyla müttefiklerini çeşitlendirme yönünde bir strateji benimsemiştir. Bu çerçevede 2016 yılında Şi Cinping Riyad'ı ziyaret etmiştir. Böylece tarihte ilk defa bir Çin devlet başkanı Suudi Arabistan'a resmî ziyaret düzenlemiştir. Cinping'in Riyad ziyareti, Kaşıkçı cinayetinden sonra tam bir uluslararası izolasyon içinde bulunan Suudi Velihaht Prens Muhammed b. Selman için de bir fırsat olmuş ve o da 2017'de Çin'e resmî bir ziyarette bulunmuştur. Bu ziyaret Selman'ın kişisel liderliği için anlamlı olduğu kadar Çin'in Suudi Arabistan'a yönelik artan etkisini göstermesi bakımından da dikkate değerdir. Çin'in bölgeye yönelik stratejinin zirvesi Aralık 2022'de, Suudi Arabistan'ın ev sahipliğinde, 30 Arap devlet başkanı ve çeşitli kurumların katılımıyla düzenlenen Çin-Arap Zirvesi'dir. Çin Devlet Başkanı Cinping'in bölgeye gelişi Çin'in Basra ve Aden körfezlerinin güvenliğine verdiği ehemmiyeti göstermesi bakımından kritiktir. Şi Cinping'in üç günlük ziyareti sırasında Suudi Arabistan ile Çin arasında "kapsamlı stratejik ortaklık anlaşması" da imzalanmıştır.

Suudi Arabistan Çin'le yakınlaşmasını ekonomik, jeopolitik ve güvenlik nedenleri yanı sıra

Çin-İran stratejik yakınlaşmasına karşı dengeleyici bir hamle olarak görmektedir. Zira hatırlanacağı üzere Mart 2021'de Çin ile İran arasında "25 yıl sürecek bir stratejik ortaklık" belgesi imzalanmıştır. Anlaşma ABD yaptırımlarını *bypass* etmesinden ziyade Çin'in İran üzerindeki etkisini yansıtması bakımından önemlidir. Suudi Arabistan Çin'in İran'a yaptığı güvenlik ve ekonomik yatırımlarıyla uluslararası toplumun İran'a uyguladığı nükleer yaptırımları delerek İran'ı rahatlatacağından endişe etmektedir. Bölgede artık ABD'nin mutlak hegemon olmadığını düşünen Suudi Arabistan, özellikle Obama döneminde izlenen kararsız siyasete ve Trump'ın bölgeden çekilme planlarına karşı, dünyanın yükselen gücü Çin'le ilişkileri geliştirme konusunu gündemine almış ve Körfez'de her geçen gün daha da güçlenen Çin'le iş birliğini geliştirmenin kendisi için stratejik bir hamle olacağına karar vermiştir. Çin'in aynı zamanda Suudi Arabistan'ın güvenlik ve savunma sanayiindeki ihtiyaçlarına da cevap verebileceği değerlendirilmektedir.

Burada belirtilen tüm faktörlerden hem İran'ın hem de Suudi Arabistan'ın Çin'in isteği üzerine müzakere masasına oturduğu zira her iki ülkenin de Çin'i görmezden gelebileceği anlaşılmaktadır. Ayrıca denilebilir ki, gerek Riyad gerekse Tahran yönetimi mevcut konjonktürde siyasi ve diplomatik girişimlerden uzak durmamak gibi temel bir motivasyonla hareket etmiştir.

Kendi menfaatleri açısından Körfez bölgesinde çatışmasız ve istikrarlı bir ortamın hâkim olmasını isteyen Çin'in bölgeye yönelik stratejisinde hem İran hem de Suudi Arabis-

tan önemli bir yer tutmaktadır. Bu yönüyle de Pekin yönetiminin Ortadoğu'ya yaklaşımını 1979 öncesi dönemde ABD'nin İran ve Suudi Arabistan'a yönelik "Çifte Sütun" stratejisine benzetmek mümkündür. İki ülkeyle ilişkilerini kademeli bir şekilde ilerleten Çin, bu sayede her iki ülkenin bakış açılarını yakınlaştırmayı başarmıştır. Nitekim Tahran-Riyad anlaşma metninin Çin diplomasisinin hedef ve amaçları kapsamında uzlaşmış bir metin olduğu da söylenebilir.

Taraflara ABD'nin sağlayamadığı güveni sağlamayı başaran Çin için bu anlaşmanın hızla büyüyen ekonomik ve siyasi nüfuzunu daha da genişletmek adına yeni fırsatlar sunacağı açıktır. Çin'in bölgeye yönelik bu kadar yüksek profilli ilgisinin ve siyasi hamlelerinin ABD yönetimi tarafından memnuniyetle karşılanmasını beklemek gerçekçi değildir. Bunda elbette Ukrayna krizinin etkisi olmakla birlikte, bu durumu Çin-ABD ekonomik savaşlarının bir yansıması veya bir hamlesi olarak okumak da mümkündür. Küresel siyasetin bu kadar çalkantılı olduğu bir dönemde Çin, arabuluculuk ettiği İran ve Suudi Arabistan müzakerelerinin olumlu sonuçlanmasını önemli bir başarı olarak görmektedir. Ayrıca üçlü masada oturan aktörler arasında ABD'nin bulunmaması, gelecekte Çin-ABD rekabetinin alacağı fiilî duruma da işaret etmektedir.

Sonuç ne olursa olsun Çin bağlamında değerlendirildiğinde Suudi Arabistan-İran anlaşması Çin'in bölgedeki çıkarlarının artık yalnızca ekonomik faaliyetlerle ilgili olmadığını, önemli bir siyasi oyuncu iradesi de ortaya koyduğunu göstermektedir. Bu du-

rumun bölge açısından iki farklı senaryo ile neticelenmesi ihtimali vardır: Birincisi, Çin yakın dönemde bölgedeki askerî varlığını artırma isteğinde bulunabilir; ikincisi ise bölge ülkelerini de etkileyecek biçimde ABD ile sıcak bir çatışmaya girebilir. Zira büyük güç siyaseti açısından Ortadoğu'da ve özellikle de Körfez'de ABD hâlâ en önemli askerî güçtür; Irak, Kuveyt, Katar, Bahreyn, Birleşik Arap Emirlikleri ve Suudi Arabistan'daki askerî kaynakları bu bağlamda kendisine muazzam bir etki ve güç sağlamaktadır. Mısır dâhil söz konusu ülkeler ABD liderliğini kabullenmekte zorlansa da ABD ile güvenlik ortaklıklarını sorgulamamaktadırlar.

Her iki senaryoda da bölge ülkelerinin tüm bu gelişmelere karşı koyacak güvenlik, ekonomik ve kültürel araçlara sahip olup olmadıkları sorusu, cevapsız kalmaya devam edecektir.

Riyad-Tahran İlişkilerinin Çıkmazları

Tahran-Riyad arasında imzalanan anlaşma elbette ki bütün meselelerde uzlaşmaya varıldığı anlamına gelmemektedir. Görünüşe göre anlaşmayı mümkün kılan daha ziyade Çin'in bölgedeki siyasi ve diplomatik atağı olmuştur. Bundan dolayı da anlaşmanın uzun vadeli olması için tarafların karşılıklı iyi niyetlerini koruması gerekmektedir. Zira başta bölgesel gerilim konuları olmak üzere pek çok faktör bu iki gücün iyi geçinmesini ve diyalogun sürdürülebilir olmasını engellemektedir.

Her iki rejim de bugüne kadar iç işlerinde sıkıştıkları dönemlerde mezhebe dayalı tarihsel düşmanlıkları canlandırarak karşıt siyaset ve söylem üretme yoluna gitmiştir. Suudi kim-

liği inşasında kullanılan argümanlardan biri olan Şii karşıtlığında, “tevhid” mücadelesinde “kâfir” olarak gördükleri “Rafizilere” karşı her zaman bir teyakkuz hâli vardır. Buna mukabil İran İslam Cumhuriyeti de temel politikalarından biri olan “Devrim ihracı” siyasetini İran dış politikasında kökleşmiş bir ilke olarak ön plana çıkarmıştır. İran’ın devrim ihracı siyasetinin Suudi Arabistan boyutuna ilişkin temel diskürsif, “Kâbe’nin işgalci Vehhabi-Harici güçlerden kurtarılması gerektiği” söylemidir. Suudi hanedanın meşruiyetini de sorgulatan çıkışlar yapan İranlı liderler, Kâbe gibi Müslümanların kutsal yerlerinin Suudilerin yönetiminde olmaması gerektiğini savunmaktadır. Bu yüzden iki aktör açısından da ötekileştirdikleri kimliklere yönelik stratejiler, aynı zamanda iç konsolidasyonu sağlayan unsurların da temelinde olduğu için Riyad-Tahran normalleşmesinin önünde bir kalkan gibi durmaktadır. Bu söylemler, terminoloji ve tartışmalar o kadar güçlü bir şekilde toplumlarda yerleşmiştir ki, gerek rejimlerin bu söylemlerden vazgeçmesi gerekse toplumsal dönüşümün sağlanması ciddi bir meydan okuma olacaktır. Zira Riyad-Tahran arasındaki kültürel savaş iki başkentten belki de son 40 yılda en çok uzmanlaştıkları alanların başına gelmektedir.

İran-Suudi yakınlaşmasını istemeyen ve iki gücün etkisinde olan üçüncü tarafların tepkileri de anlaşmanın seyrini etkileyecek önemli faktörlerden biri olacaktır. Örneđin Suudi Arabistan yıllardır İran’daki rejim muhaliflerine destek vermiştir; benzer şekilde İran da Suudi Arabistan sınırındaki Husilerin yanı sıra Hicaz’da Suudi Arabistan karşıtı çok sayıda oluşumu desteklemiştir. Nitekim

anlaşmanın hemen ardından diasporadaki İranlı muhaliflerin ilk mesajları bu endişeyi yansıtmıştır. Aynı şekilde Yemen’in güneyinde fiilî olarak gücü elinde tutan Güney Geçiş Konseyi (GGK) de Suudi Arabistan’ın Husilerle yürüttüğü müzakerelere karşı çıkmaktadır. Tahran-Riyad çatışmasının bölgesel etkileri son derece geniş bir coğrafi alana yayılmış olduğu için anlaşmanın üçüncü tarafların çeşitli eylemleri aracılığıyla sabote edilmesi ihtimali oldukça yüksektir.

İran-Suudi Arabistan diyalogunu başlatan bir diğer önemli mesele de İran’ın nükleer programıdır. Suudi siyasi seçkinler İran’ın kitle imha silahlarına sahip olması ihtimalinden derin endişe duymaktadır. Nitekim Suudi Arabistan ve diğer Körfez monarşileri, sürekli olarak bölgenin nükleer silahlardan arındırılması çağrısı yapmaktadır; bu konuda hem ABD hem de İsrail ile birlikte İran’a karşı baskılarını arttırmaya devam edecekleri tahmin edilmektedir. Diğer yandan Suudi Arabistan’ın da nükleer silah elde etmek için girişimlerde bulunduğu bilinmektedir; hatta İsrail’le ilişkilerin tesis edilmesinde başlıca şart olarak bu konunun öne sürüldüğü iddia edilmiştir.

Bölgesel jeopolitik rekabet ve buna bağlı tezler, stratejiler ve doktrinler vaz geçilmesi kolay olmayan unsurlar arasındadır. Yukarıda bahsi geçen pek çok meselenin yalnız Çin’in iradesiyle çözüme kavuşturulamayacağı ve tarafların fiilen buldukları pozisyonları terk etmeyecekleri de açıktır. Bu bağlamda iki ülke arasında öne çıkan bir diğer rekabet de enerji meselesiyle ilgilidir. İran, Suudi Arabistan’la birlikte dünyanın en büyük enerji re-

zervlerine sahiptir ancak bu zengin kaynağın uluslararası yaptırımlardan dolayı ülke ekonomisine ve millî refaha katkısı minimal düzeydedir. İran'ın uluslararası piyasalara enerji arzını destekleyen AB ülkeleri bile ABD ve Suudi Arabistan'ın yoğun baskı ve itirazları ile karşı karşıya kalmıştır. Hasılı bu ekonomik rekabet de Suudi Arabistan-İran barışının çıkmazları arasındadır ve bu ortam karşılıklı güvensizliği daha da derinleştirmektedir.

Başta Basra Körfezi olmak üzere Ortadoğu'daki mevcut anlaşmazlıklar sebebiyle hegemonya peşinde olan bu iki gücün ciddi egemenlik ve güvenlik endişeleri vardır. Nitekim anlaşmadan sonra Suudi medyasında yayınlanan yazı ve görüşlerde İran'a hâlâ güvenilemeyeceği yorumları yapılmaktadır; İranlıların ise bu adımı kendilerinin bir zaferi şeklinde algıladıkları görülmektedir.

Diğer yandan küresel gelişmeler Riyad ve Tahran'ı da taraf tutmaya ve içinde buldukları ittifaklarda daha aktif rol almaya mecbur bırakmaktadır. Bu sebeple de farklı cephelerde yer alan tarafların küresel güçlerin itmesiyle birbirlerine karşı daha sert politikalar uygulaması ve daha yıkıcı faaliyetlerde bulunması ihtimali vardır. Suudi Arabistan-İran anlaşması, Çin ve bir yere kadar Rusya için olumlu bir adım olsa da ABD'nin Çin'in siyasi hamlelerinden rahatsızlık duyduğu bilinmektedir. Özellikle ABD-Çin rekabeti bağlamında enerji ve ticaret yollarının kontrolü konusu, anlaşmayı kırılğan kılan önemli bir faktördür. Anlaşmanın Çin-ABD "ekonomik savaşları" kapsamında yapılmış bir hamle olarak algılanıp algılanmayacağı da kısa sürede netlik kazanacaktır.

Küresel güçlerin konumunu etkileyen Ukrayna krizi, bölgesel aktörler için de siyasi, ekonomik ve askerî olarak karmaşık bir tablo ortaya çıkarmıştır. İran'ın bugüne kadar resmî yollardan olmasa da Ukrayna Savaşı'nda Rusya'ya çeşitli şekillerde yardım ettiği ortaya çıkmıştır. Suudi Arabistan ise sorunun çözümü için diplomatik girişimlere odaklanarak süreçten etkilenmemeye çalışmaktadır.

Nihayetinde söz konusu anlaşma Çin diplomasisi için de bir imtihan niteliğindedir; zira bu anlaşmanın en büyük garantörü ve sürükleyicisi olan Çin, anlaşmanın ihlali durumunda diplomatik olarak prestij kaybı yaşayacaktır.

Yukarıda sayılan bütün faktörler, Riyad ve Tahran arasındaki ilişkinin ne kadar kırılğan bir zemine sahip olduğunu ortaya koyarken aynı zamanda anlaşmanın başarısının da bu aşamada aktörlerin taktiksel ve konjonktürel hamlelerine bağlı olduğunu göstermektedir. ,

Sonuç

İran ile Suudi Arabistan arasındaki gerilim ve çatışma olasılığını düşüren her girişim teşvik edilmelidir. Zira gelinen aşamada her iki ülke de değer odaklı dış politikadan çıkar odaklı dış politikaya yönelmek zorunda kaldıkları için birbirleriyle müzakere masasında konuşmak zorunda kalmıştır. Sonuç olarak 8 Mart anlaşması, İran ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkilerin normalleşmesine yönelik bir girişim olarak ideal ile mümkün arasında bir adım şeklinde okunmalıdır. Suudi Arabistan Dışişleri Bakanı Faysal bin Ferhan'ın da vurguladığı üzere anlaşma, her iki tarafın da meseleleri diyalog ve diplomasi yoluyla çöz-

me yönündeki ortak arzusunun göstergesidir; ancak iki ülke arasındaki tüm ihtilafların çözüme kavuşturulduğu anlamına da gelmemektedir.

Bugün Körfez ve Ortadoğu ülkelerinin neredeyse tamamında Çin'in ekonomik etkilerini görmek mümkündür. Ancak anlaşma ile Suudi Arabistan gibi Körfez monarşilerinin ABD'den bağımsız bir siyaset izleyebilecekleri ve bölgedeki ABD hegemonyasının sona ereceği beklentileri gerçekçi değildir. Zira

Körfez monarşileri ekonomik ve güvenlik başta olmak üzere ABD ile ortak hayati çıkarlara sahiptir ve taraflar arasındaki ilişkiler her geçen gün daha da derinleşmektedir.

Neticede mevcut şartlarda söz konusu anlaşma Tahran'ın Suudi Arabistan'a karşı minimal bir zaferi olarak görülebilir. Çünkü anlaşmayla hem İran'ın müttefiki Çin bölgede daha fazla güç kazanmış hem de İran şeklen de olsa uluslararası yaptırımlardan diplomatik bir nefes alma fırsatı bulmuştur.

Son notlar

- ¹ Anlaşma metni için bk. Suudi Arabistan Dışişleri Bakanlığı resmî internet sitesi: <https://124.im/8dBgA>
- ² <https://thecradle.co/article-view/22445/exclusive-the-hidden-security-clauses-of-the-iran-saudi-deal>
- ³ <https://www.timesofisrael.com/reestablishment-of-saudi-iran-ties-adds-twist-to-israels-arab-outreach/>
- ⁴ “Çifte Sütun” politikası ABD Başkanı Nixon’un Basra Körfezi’ndeki çıkarlarını güvence altına

almak için hem İran hem de Suudi Arabistan’a silah satışı yaparak bir denge kurmayı ve ABD müdahalesi olmadan bölgeyi Sovyetler Birliği tehdidinden korumayı amaçlamıştır.

- ⁵ Çağdaş Vehhabi toplumunun politik bilinçlenmesinde ve kimlik inşasında 1802’deki Kerbela baskını etkili bir olaydır. Suudi Arabistan’ın kuruluş felsefesini dayandırdığı Muhammed b. Abdulvehhab’ın Şiiilerle ya da onun deyişimiyle Rafizilerle ilişki biçimini ve çerçevesini belirlediği önemli eseri için bk. Muhammed b. Abdulvehhab, *Risaletu fi Reddi Ala er-Rafida*, Daru’l Asar, Birinci Baskı, 2006.